

Irodalmi Szemle.

Magyarország archaeológiája.

Irta *Pulszky Ferencz*. I. kötet 99 tábla 122 szögrajzzal, II. köt. 75 táblával 156 rajzzal. Budapest, Pallas-társulat 1897. A két kötet ára fűzve 16 frt, díszes félbörkötésben 20 frt.

Külföldön is számot tevő irodalmi jelenségként üdvözölnék a Pulszkyéhoz hasonló munkát. Hát még nálunk, a hol — különösen az ősrégészet rendszeres kézi könyvét — rég teljesen nélkülözötte a nagyközönség s a szakemberre is nehezen hozzáférhető anyagként szét-szóródtak az utolsó negyedszázad sűrű publicitói! Pulszky Ferencz, a kinek sokoldalú tudása, éleslátása a hazai régészet csaknem minden ágában termékenyítőleg munkált, a ki a n. múzeum igazgatójaként állása súlyával, politikai nagy befolyásával a régészeti tudomány népszerűsítésére s a hazai ásatások rendszeresítésére egymaga többet tett, mint szaktársai összevéve, valóban leghívatottabbnak is érezhette volna magát egy rendszeres régészeti tanköny megszerkesztésére. Csakhogy a Semsey-pályázat aránytalansága túlhaladta még az ő óriási munkáerejét is, s a pályázati buzdítás életének végszakában következvén be, az óriás feladat egységes megoldása neki sem sikerülhetett.

De Pulszky nagy munkája a bevezetlenség nyomaival is gazdag adattár a hazai történelem és régészet munkásaira és kedvelőire egyaránt. Különösen az első kötet s a II. kötet első fele, vagyis a honfoglalásig terjedő fejezetben hosszú életének bő tapasztalatait és sokágú irodalmi munkásságának kincseit hagyta örökül reánk. Hisz az ősrégészet *alapvetőjét*, rendszerbe *foglalóját* benne tekinthetjük. Mi volt az ősrégészet az ő fellépése előtt? Nehány lelkes gyűjtő, kutató dilettanszkodása, a kiknek Rómer Floris Műrégészeti Kalauza (1866.) képezte összes táplálékát.

Hazai régészetünk eme lánglelkű apostolával vállvetve hozta létre Pulszky F. 1877-ben a VIII. ősembertani és authropologiai congresszust Budapesten, s ennek Compte Rendujében szűrték át tudományos igazságokká az addig kevés rendszerességgel és nem valami nagy mélységgel nyilvánosságra került jelentések ingadozó adatait. A palaeolith (őskőkori) ember kérdését hazánkra elejtve, ekkor állapították meg, hogy legrégebb

mívelődéstörténelmünk az u. n. neolith vagyis új kőkorrall veszi kezdetét. És Pulszky Ferencz éles látása ekkor ismerte fel a hazánkból még külföldre is feltűnő nagy számban szétszóródott rézeszközök formájában, technicájában, ornamenticájában mutatkozó önállóságot. Így fejtette ki *rézkori elméletét*, melynek 1884-ben *Much Máté* bécsi régész is szószólójává szegődött, mely tan hova tovább mint több tért hódít Európaszerte. A rézszekerczéknek a kőkori fejszékre emlékeztető formájában, a díszítés, a bronzkorban fellépő *fibula* s a vaskorral beköszöntő *csatt* teljes *hiányában* képezik ma mindenfelé a külön *rézkor* fő ismeretető jeleit.

A bronzkort jobbadán *Hampel József* alapvető munkája nyomán tárgyalja, bemutatva, hogy itt is a bronzöntés feltalálása daczára a rézkori lapos vésők mintáját követő peremes vésők után lépett fel a tokos véső egyenesvonalú díszítésével s hogy a háromlélű törből fejlődött ki a fűzfalevéllalakú *kard* is, melynek markolatát kezdetben rászögezték, majd tövisnyulvánnyal feltűzték s végül ráöntve a lehető legváltozatosabb spirális és kördíszítéssel halmozták tele. A perczolás, a spirális, meander vonaldísz a *véső*, *körző*, *vonalzó* (Rastriermesser) biztos használatára utalják a bronzkor tanúlmányozóit. A bronzkor virágzása tetőpontján hozták ke a dunántúli galaták hazánk északi és keleti vidékére, körülbelül a Kr. e. VI. században a kengyeles *fibulában*, *trébelt övben* sallangdíszben jelentkező hallstadi culturát, melyet Augustus pannoniai hódításaival Kr. e. 8 körül a *La Tene* cultura s a vas alkalmazása váltott fel.

Pulszky a rómaiak germaniai és daciai culturájának jellemzőbb mutatónyaival fejezi be első kötetét s a II. kötetet az általa nagy előszeretettel cultivált népvándorlások emlékeinek chronologiai és művelődéstörténeti méltatásával vezeti be.

Itt ismét elemében láthatjuk Pulszkyt, a ki a népvándorlásokor műveltségét Henszelman Imrével legelőször tisztázta nálunk. Így az *osztropataki* (Sárosm.) kettős kincsletben sikerült megállapítani annak a mixhellen kulturának termékeit, mely a *Meotis* tó (Azovi t.) a *Pontus Euxinus* parti görög gyarmatokból terjedt a szomszédos germán törzsek közé s *Herennia Etruscilla* 249—252-beli aranyérme szerint annak a *Decius* császárnak zivataros uralmára utal, ki alatt *Dacia* végső élethalál tusáját vívta s a ki a góthoktól megveretve *Abriциumnál Thraciában* elveszett. *Osztropataki* kincsünk tán épen hadizsákmányként került ide a sárosmegyei Kárpátok alá. A rómaiak visszaszorítása után a vizigóthok fészkeltek be magukat 375-ig Dáciába, s ezen korból örököltük a szilágysomlyai két (t. i. az 1797. aug. 3. és 1889 ápril 20.) aranykincset is. Ennek ékszereit a germán népvándorlási sirokban előforduló rekesztövösség és gránátdísz tüntetik ki. A *góthok* a III. századra átmenőleg mind kiméletlenebbül zaklatták *Dáciát* s a római légiók kiszorítása után 270-ben Aurelianus szerződésileg átengedte e tartományt a vizigóthoknak, a kiket *Valens* 375-ben a hunok elől

Moesiába és Pannoniába telepített. Ilyenformán 375 előtt áshatták el a *szilágysomlyai* kincset is. Erre utal a kincs 14 aranymedaillonja *Constantinus, Valentinianus, Valens, Gratianus* idejéből, kik a góthokkal többször hadakoztak. Így Valens 367-ben (midőn Gratianust épen társceszárrúl fogadta) békét kötött velök s nem lehetetlen, hogy *ennek ajándékaul készült a kincs* is, jóllehet azt *Hampel József* nagy tanulmányra barbárkészítménynek nyilvánítja. A nagymihályi (Ungmegeye) *nicolo*-fibula többszörös gránát és smaragd foglalata, a *sáromberki* (Marostordam.) *cicada fibula* gránát berakata s különösen a *bodzai szorosban* 1787 augusztusában (Krasznaánál) napfényre került 15 drb sirmiumi (Mitrovicz) pénzverőben *Valentinianus; Valens* és *Gratianus* császárok ajándékaul készült aranyrúd, úgyszintén az 1837-ben a Bodzaszoros külső *kijáratánál, Pietrosnál* talált 20 kgr. hirneves kincs tartja fenn még a Dnyeszter Dnjeper Duna torkolatánál 3 törzsre vált góthok pompaszeretétét. A Nagyszentmiklóson 1799. felmerült aranykincset már nem egészen joggal tanulmányozta Pulszky Attila kincstárába s minősíti a 375—453 közti hunkorszak hagyatékául. *Attila* birodalmának szétbomlásával a gepidák, kik addig az *ostrogóthokkal* együtt a hun uralom alá tartoztak, Dáciát Gepidia néven vették birtokukba. Fényűzésük s fejlett műizlésük fényes bizonyítékát birjuk a Kolozsvár tőzsomszedságában Apahidánál a vasúti kavicsbányában 1889. júliusában felmerült s a kolozsvári múzeumot díszítő kincsen. Ennek különösen aranycsüngői, bachans nőkkel díszített két ezüst korsója *I. Childerich* frank király 484-beli sirleletének meglepő párját képezik; egyuttal igazolva azt is, hogy a barbár udvaroknál (mint épen az apahidai *Omharus* fejedelemmél, kinek névbetűs gyűrűje is megkerült) az *ötvös* ipar, a classikus minták és kelet hagyományainak mellőzésével önállóan is virágzott. *Pipe* és *Magyar-Bénye* (Kisküküllőm.), valamint a baranyamegyei *Bélye*, a Kalocsa melletti *Bakod* pusztá aranykarpereceinek gránátos rekesztővössége és keretdísze képviselik még e korszak műizlését.

De 566-ban a *longobárdok* törtek északról a gepidákra, a kiket a keletről beözönlött avarok segítségével le is győztek. A longobárdok alig két év múltán *Italia* felé vándorolván, az avarok vették birtokukba a gepidák földjét egészen a VIII. századig. Az úgynevezett *merovingi* hosszú ruhakapcsok, a széles övkapcsok, lapos mellédszek uralkodnak a kunágotai, szentendrei, ozorai sirleletekben, a *mezőberényi* aranykincsen stb. Ide sorolhatók a *N.-Várad, Medgyes, Pipe*, a hunyadmegyei *Cserbel* határán talált *kigyófejés* karvédők is. A fegyveres házi szerszám a rájuk utaló leletekben igen ritka. A VIII. IX. század emlékekben szintén szegény s csak a magyar vezérek kora kezd gazdagabbnak mutatkozni, habár motívumokban annál fogyatékosabb, mint-hogy a *magyarnál a képzőművészeti* érzék soha sem uralkodott. A népvándorlás idején hazánkban megfordult germán népek itt felsorolt emlékeinek chronologiai méltatását is Pulszky kezdeményezte volt az Akadémiában s az ő példáján felbuzdultak s főleg *Hampel József* újabb

monographiai segítségével, a német- és franciaországi leletekkel való összehasonlítás és kiegészítés munkája most az érdeklődő műkedvelőkre is feletébb meg van könnyítve.

Pulszky II. kötetének a honfoglalás utáni fejezetei (Műtörténelmi tanulmányok Szt. Istvántól II. Józsefíg) adatbőségük daczára teljesen kikerített összefüggő egészet nem képeznek. Pulszky hanyatló életerejének fellobbanásai erre a nehéz feladatra elégtelenek valának, nem vala már alkalmas s könyve olvasásakor szinte érezzük, hogyan ejtette ki kezéből apránkint a kutatások vezérfonalát.

A Semsey-pályadíjat nem nyerhette meg tehát Pulszky könyve, a mint hogy arra vállalkozót ezután még kevésbé remélhetünk, de ennek a pályahírdetésnek köszönhetjük, hogy Pulszky Ferencz elszánta magát sokágú tanulmányainak rendezésére. A rövid idő s lankadó munkaképessége ugyan e nagy conceptio kivitelét megfélelegesíték; de könyvét bevégzetlensége daczára is haszonnal forgathatja mindenki s legkivált az ósrégészet és népvárdorlás kor kedvelői.

A qualitativ érzelmek psychológiája.

Irtta *dr. Székely György*, a sárospataki akadémián a bölcsészet és aesthetika ny. r. tanára. Sárospatak, 1896. Ára 2 korona. 169 l.

Az előttünk fekvő könyv a millenniumi könyvek, még pedig a jobbak közé tartozik. Szerző a „még jórészt parlagon heverő philosophiai irodalmunk műveléséhez“ akart hozzájárulni e művével.

A magyar bölcsélet általában idegen csapásokon, külföldi nyomokon jár. Megelégszik azzal, hogy a nevezetesebb külföldi rendszerekkel és elméletekkel megismerkedik s irodalmunkban meghonosítani, terjeszteni törekszik. Csak lépést tart, de néha mégis el-elmaradoz. Ilyen körülmények között azt kívánni egy magyar philosophustól, hogy a tudományt előbbre vigye, legalább is túlságos magas követelmény, a mely nem igen számol a mi tényleges állapotainkkal. Lejjebb kell tehát szállítanunk a követelményeket, s egy alsóbb és a mi mai tudományos állapotainkhoz jobban alkalmazkodó kritikai mértéket kell alkalmaznunk. Ez a mérték az, hogy áttanulmányozta, megértette-e az író a tárgyához tartozó irodalmat s az eredményeket megfelelő formába öntve rendszeresen össze tudta-e foglalni? Ezt a szerényebb, de igazságosabb mértéket alkalmazva, a kérdés első felére nyugodtan lehet igennel felelni. Szerző ismeri a kérdésébe vágó nyugoti irodalom legnagyobb részét; szorgalmasan tanul és szorgalmasan értékesíti a tanultakat.

A kérdés második felére a felelet már nem lehet teljesen igenlő. Gondosabb, elmélyedőbb, hosszú évekre kiterjedő foglalkozás tárgyával tisztább, világosabb, áttekinthetőbb rendszert eredményezett volna, Persze

ez egy kissé nehéz dolog. Nehéz különösen az érzelmeknél. Hiszen a lelki életnek épen e nyilvánulatai a legismeretlenebbek. Az érzelmek esőndes és titokzatos világa homályos mélységekbe veszett, azoknak eredete, kapcsolódásai többé-kevésbé az elmélkedésbe vesznek el, a fejlődés fokozatai és átmenetei finom árnyalatokat mutatnak úgy, hogy e titokkal teljes területnek kimérése, osztályozása a legnagyobb nehézségekkel találkozunk.

A kvalitatív érzelmek e monographiája három fejezetre oszlik. I. Az érzelmek és képzet egymáshoz való viszonya. 4—53 l. II. Az érzelmek specialis törvényei. 54—95 l. III. A kvalitatív érzelmek. 96—169 l. Az első fejezetet egy három lapra terjedő bevezetés előzi meg. A mint látszik, a két első fejezet nem szorosan a címbeu megjelölt tárgygyal foglalkozik. A tulajdonképeni tárgynak a könyvnek csak egy harmada jutott.

A bevezetésben a lelki tehetségek hármias felosztását Rousseauk tulajdonítja s azt állítja, hogy az ő példája után vált e felosztás általánossá. Hogy mennyiben helyes ez az állítás, nem tudom egészen ellenőrizni. De e felosztásra vezető csirákat megtalálom már Burke-nél és Home-nál, aztán a németek közül Mendelssohnál, a ki a harmadik tehetséget *Billigungsvermögen*-nek nevezi, mi azonos a Kant *Lust- und Unlustgefühl*-jével (L. Athenaeum VI. 1. 2. sz. *Az érdeknélküli tettség tana Kant előtt*). A hármias felosztás általánossá válását inkább Kanttól számítanám.

A két első fejezettel, mint szorosan véve a tárgyhoz nem tartozókkal, nem foglalkozom.

A harmadik fejezet az érzelmek fölosztásával kezdődik. Itt már sok tárgyi nehézséggel találkozunk. Szerző az osztályozásnak nem tulajdonít fontosságot, de azért egy szokásos felosztást elfogad s így tárgyalja az érzelmeket. Az érzeteket követő érzelmek az *érzékiek*, a képzeteket követők a „magasabb“ érzelmek. A „magasabb“ érzelmek megint *formális* vagy *vonatkozási* érzelmek, melyeknek tartalmát a képzeteknek pusztja formája, egymáshoz való vonatkozása adja meg és *qualitatív* vagy *tartalmi* érzelmek, melyeket a képzetek tartalma, minősége feltételez.

Ezután, mint kvalitatív érzelmeket sorban tárgyalja az *autopathikus*, *egoistikus*, *sympathikus*, szorosabb értelemben vett *erkölcsi*, *valóságos*, *aesthetikai* és *értelmi* vagy *logikai* érzelmeket. Az autopathikus érzelmek azok, a melyek az ember testi jól vagy rosszullétére vonatkoznak s ezért ösztönökkel is társulnak; pl. a fizikai fájdalom minden faja, éhség, szomjúság, jóllakás érzelmei. Ámde ezek érzéki érzelmek; hogyan kerülnek hát a kvalitatív érzelmek közé? Az egoistikus érzelmek vajjon nem vezethetők-e vissza az autopathikusokra? Vajjon tekinthetők-e önállóknak? Aztán a sympathikus érzelmek, melyeknél mások öröme és fájdalma a saját magunk örömének és fájdalmának forrásává lesz, nem tekinthetők-e autopathikusoknak, vagy aesthetikaiak-

nak? Vagy nem vezethetők-e legalább vissza ezekre? Mindezek még megoldatlan kérdések, melyekről értesíteni kell s melyekkel a lélek fejlődéstanának foglalkoznia kell.

A szorosabb értelemben vett erkölcsi érzelmek, melyeknek tárgyalása nem elég kimerítő, rendkívül bonyolult természetűek. Sok a közös vonásuk a vallási és esztetikai érzelmekkel; de talán épen annyi az eltérő is. Itt a párhuzam nagyon kínálkozik s eredményesebben ki lehetett volna használni az alkalmat. Az erkölcsi érzelmek eredetének magyarázatát Bain szerint adja, de nem kimerítően s a fejlődés utolsó fokáig nem kíséri, hol az érzelem erkölcsi itéletté formálódik, tisztul, kristályosul s hol a lélektan az etikába megy át.

A vallásos érzelmek eredetének tárgyalása megfelelő. A vallásos érzelmek fejlődésének utolsó phasisa az, melyben a csak homályos vágyként és sejtelemként élő érzelem a vallásos hit, remény és szeretet eleven erőivé domborul ki. Ez a pont, melynél a lélektan a teológiával érintkezik, nincs megközelítve.

Tüzetesebb fejtegetések tárgyává tette szerző az esztetikai érzelmeket. Itt az irodalom is bővebben folyó forrást nyújtott. Az intellektualis, erkölcsi és vallásos érzelmek fejtegetése körül még nem történt annyi. A szín- és hangérzetek nyomában járó érzelmek alsóbbrendű qualitativ érzelmek. Ezek tehát az alanyra ható érzéki ingert feltételeznek, de érzéki ösztönökkel nem társulnak. De itt nemcsak a képzeteknek a tartalma, hanem azoknak vonatkozásai és alakja is tekintetbe jönnek. Így ez érzelmek nem tisztán qualitativ természetűek. Az esztetikai érzelem nagyon sok tényező resultánsa. E resultánst nemcsak az alak által keltett tetszés adja, hanem hozzájárul a tartalom is. Ezek után nem értem, ha szerző a 88. lapon elemi esztetikai érzelmekről beszél. Ha a szín- és hangérzetek nyomában járó érzelmeket érti ezeken, ám legyen, de a például felhozott két hang dissonantiájának érzelme már nem elemi, nem egyszerű, mert az a két hang érzelméből keletkezett, olvadt össze. Az esztetikai érzelem számos tényező eredménye: egész érzelem-csoportok, vegyületek és keveredések fűződnek egygyé egy mű szemlélésénél. Szerző maga is mondja egészen más összefüggésben (II. 14. §.), hogy a műremek hatása összetett: alak, szín, rhythmus, hang és tartalom hatása összpontosulnak s együtt létesítik az összetett természetű esztetikai örömet. Sőt vallásos, erkölcsi és intellektualis képzetek nyomán fakadó érzelmek is helyet foglalhatnak ez esztetikai érzelem egészében. Így aztán ezek a vegyült, kevert, összetett esztetikai érzelmek nem tisztán qualitativ természetűek, melyek a képzetek tartalmához fűződnek, hanem egyúttal formalis természetűek is, minthogy a képzetek egymáshoz való viszonyán is alapulnak, a mint megint más vonatkozásban a 15. §. végén szerző kifejti. Vischer Róbert *Über das optische Formgefühl* cz. munkájában az esztetikai érzelem eredetét kutatva épen a szemnek és fülnek physiologiai sajátóságaira utal. Az esztetikai érzelenek e complicált, sokszorosan összetett termé-

szetéből következik az a felfogás, a mely a merev formalismust elveti, illetőleg az ú. n. *Inhalts- und Einfühlungsästhetik*-kel egészíti ki s ebből következik pl. Schiller felfogása, a ki a szépnak hatásától várja az emberi természet minden oldalú, harmonikus kimívelését. Hogy e kérdések természetes összefüggésükből kiszakítva részben a 15. §-ban vannak tárgyalva, az a rendszer rovására megy.

Szerző a komikum érzelmeinek külön §-t szentel. Hasonló joggal a szép többi módosulásai, a fenséges, tragikum, rút, a humoristicum érzelmeinek is külön fejezeteket kellett volna szentelnie. E systematikai fogycatkozásai mellett is ez a legjobb legkimerítőbb része a III. fejezetnek.

Az intellectualis érzelmekkel kissé felületesen bánik el. Ezek irányítják, vezetik a tudományos vizsgálódást, a hypothesiseket. Mint intuitiók világítanak a végső kérdések kutatásánál, hol az értelem feleletet adni már nem bír. Kiterjedhetett volna bővebben arra, hogy ez a gondolkodásnak egy segéde, egy faja, a mely nem ad világos ismeret, hanem a tárgyat csak az általános benyomása szerint fogja fel. A nők és az éretlenebb ifjúság ismeretének igen sok eleme ilyen érzelmi természetű, ámbár bizonyos meglevő képzeteket feltételez. Példa rá, mikor az igazságot csak érezzük, de tisztán és világosan sem felfogni, sem kifejtetni nem tudjuk; vagy két dolog közti különbséget érezzük, de a megkülönböztető jegyekről nem tudunk számot adni magunknak. Vagy isten, lélek, halhatatlanság létéről egyénileg meg vagyunk győződve, attól teljesen áthatva, miként Berzsenyi fenséges ódájában kifejezi, de bizonyítani elmélkedve nem tudjuk. Az ilyen érzelmekben ismereti elemek vannak, miként szerző is mondja: „az érzelem (s kiváltkép az intellectualis) nem egyéb, mint homályosabb, zavarosabb megismerés“ (6. l.).

Ezzel be is fejezhetném ismertetésemet. Azonban meg kell még említenem, hogy a könyvben van nyomda-hiba bőven s az idézetek nem elég pontosak. Nyelve elég magyaros, csupán néhány gondatlanabb kifejezésre bukkantam: 5. l. többé szétbonthatatlan e h. többé szét nem bontható; 196. l. magát el nem tudó tőkélés e h. magát eltökélni nem tudás; 29. l. vajjon nem gondolhatnánk-e, hogy . . ., 56. l. meghatározhatnánk az érzelmeket, a tárgyas ragozás helyett; 166. l. ha logikailag minden egyezik és *pászol*; utóbbi kissé köznapi.

Ha már összefoglaljuk megjegyzéseinket, általában a világos, áttekinthető rendszer hiányát kell constatálnunk; másfelől pedig az egyes fejtegetéseken belül a dolgok benső kapcsolatának, egymásból következésének a hiányát, a mi a megértés és a fogalomszerzés munkáját késlelteti, nehezíti. Különben a könyv irodalmunkban hézagot pótol s a szorgalmas szerző már azzal is érdemeket szerzett, hogy ilyen nálunk elhagyatott mezőkre terelte tanulmányait. Olyanok, a kik nem teljesen járatlanok a böleselet és vidékén, haszonnal forgathatják szerző könyvét, kinek szorgalmától, tehetségétől és kitartásától még sokat várhatunk.

Dr. Gál Kelemen.

„A törökök a VI. században“.

E cím alatt Bury tanár is hozzászól az *English Historical Review* júliusi számában Parkernek az ugyanazon folyóiratban megjelent és az *Erdélyi Múzeum* idei kötetének 131. lapján ismertetett értekezéséhez; fejtegetéseinek veleje röviden a következőkben foglalható egybe.

Szerinte már De Guignes és Gibbon tanítottak meg arra — helyesen vagy helytelenül — hogy a török faj a sinai íróknál említett „hiung-nu“ népesalád egy ága, hogy továbbá a hatodik század első felében vették föl a „török“ nevet és hogy végre 543 körül lerázták nyakukról a francia íróknál „geougen“-nek nevezett nép igáját. Parker ezt még fényesebben bizonyította be sinai forrásokból. Érdeme továbbá az is, hogy kimutatta, miszerint a sinai íróknál említett „arany hegy“-et (Kin-Sán), hol Tumen, a „geougen“ nép legyőzője és Mukán, az ephthaliták ostroma uralkodtak, a mai napság „Kán-Szuh“ néven ismeretes sinai provinciában vagy legalább ennek határán kell keresnünk (tehát a Hoang-ho folyam eredeténél), semmi esetre sem pedig az Irtsi folyamánál az Altai hegységben, hova Rémusat és De Guignes óta helyezik azt tévedésből az írók. A tévedés onnan eredt, hogy a sinaiak az Altai hegységet is „Arany hegy“-nek nevezték. Tehát a Menander említette Ektag (nem Aktag) és Ektel (Ἐκτάγ, Ἐκτέλ) két különböző hegyet jelent.

Tudjuk továbbá azt is, hogy a Menandernél az 568. évi követjárás történetében említett hatalmas török khán (Dizabul, vagy Dilzibil vagy Silzibil Menandernél; Suidasnál pedig Silxiboulos) az Ektag tövében székelt, hogy birodalma négy „hegemoniá“-ra vala osztva és hogy ő volt az a khán, ki legyőzte az ephthalitákat. Másrészt a sinai történetírók a már említett Mukán nevű szintén hatalmas török fejedelemtől szintén azt jegyezték föl, hogy egy „Arany-hegy“ nevű hegységnél lakott, hogy az ő nagy birodalma szintén négy részre volt fölosztva — de talán csak utódai alatt — s hogy ő igazta le a „yep-t'at“ nevű népet, mely nevet maga Parker is minden habozás nélkül az „abdeli“ névvel azonosít, az abdeli alatt pedig az ephthaliták értendők. Ergo eddig azt hitték, hogy Mukán és Dilzibil egy és ugyanazon személy volt, épúgy, mint az Ektag és Ektel egy és ugyanazon hegy, a mi ellen azonban mind Parker, mind Bury óvást emelnek. Szerintük Dilzibil és Mukán két különböző egyén voltak, kik azonban valószínűleg egyesült erővel verték le az ephthalitákat.

Csakis így érthető meg azután a szintén Menandernél elbeszélte 576-diki követjárás története. Tiberius császár ugyanis ezen évben követséget küldött Dilzibil khánhoz, de ez a követség megérkezése idején éppen ravatalán feküdt. Fia Turxanth a temetés végeztével elfogadta a követséget és odább küldte őket Ázsia belsejébe rokonához „Tardori“ khánhoz, ki az „Ektel“-nál lakott, „mi Arany hegyet jelent“, teszi

hozzá a byzáncei író. A követséget tehát az Ektagtól az Ektelhez igazították.

Bury továbbá kritizálja a Theophylactus Simocotta-nál elbeszélt 598. évi török követség történetét Mauricius császárhoz, kit több chronologiai botlással gyanúsít, de csak óvatosan tapogatódzik s a további kutatástól várja el a kérdés eldöntését. Theophylactus mindenekelőtt is az akkor uralkodó török khánról állítja, hogy ő volt az, ki megsemmisítette az ephthaliták hatalmát, pedig Menander szerint Dilzibil volt az, a Sinai források szerint pedig Mukán. A khán nevét nem ismerjük, csak czímét: „a hét nemzet ura és a hét éghajlat kormányzója“. A Theophylactusnál említett csatát Ikarnál — Bury úgy kombinál a sinai forrásokból — 581-ben vívták, vagy nemsokára e dátum után.

Részletekbe bocsátkozva már most, Bury véleményében az „Ektel“ név valószínűleg az „Ektag elrontott alakja, a miben nem érthetnek vele egyet, mert épúgy, mint a *tag* (helyesebben *tagh* vagy *dagh*=hegy) szónak, a *tel* szónak is ismerjük értelmét. Annyit jelent t. i. mint „halom“ és sokszor fordul elő földrajzi nevekben, mint pl. Tel Mohammed, Tel Musza, Tel el Kebir, stb. Az „Ek“ nevet illetőleg, Thúry szerint ez érthetetlen — megengedem, hogy az mai napság, de nem vagyok bizonyos arról, hogy értelmetlen volt-e 13 évszázad előtt is. Vámbéry és gróf Kuun Gézára hivatkozva azt állítja, hogy helyesebben „Ak-tag“ olvasandó, a mely „legalább“ (így!) azt jelenti, hogy „Fehér-hegy“. Ez az elmélet azonban meg azért nem állja meg a sarat, mert a byzáncei írónak úgy magyarázták meg, hogy Ektag Arany-hegyet jelent, nem fehéret, s alig hihetjük el, hogy a kezdő bötű írásában kétszer tévedett volna az író. Igaz ugyan, hogy ma, a 19. században az aranynak török neve *altin* (éppen az Altai hegyláncban van egy „Aranyhegy“, törökül „Altin Tau“ v. ö. továbbá Altin köprü=Arany hid stb.), de azért *ek* volt talán mégis neve a VI. században.

A mi „az egyik ujgur krónikát, az egyetlen forrás“-t illeti, „melyben eddigelé előkerült az Ak-tag . . . neve“, erre bizony ne is hederítsünk, mert mi teszi teljesen bizonyossá Thúry szemeiben azt, hogy az említett krónikában levő nevet csakugyan *ak*-nak s nem *ek*-nek szánta az író? A török írást nem ismerő olvasó fölvilágosításául meg kell jegyezmem, hogy nagyon szépen van elrendezve — papíron a nyelvtanban, hogy milyen jelet kell az elif bötű fölé vagy alá rakni oly ezélből, hogy az olvasó tudja, mikor kell a-nak, e-nek, i-nek vagy ü-nek (esetleg ő-nek) olvasni, csakhogy ez a sok szép szabály írott malaszt marad és a legtöbb esetben a vocalis jegyek elmaradnak. Ha azután az olvasó nem tudja pl., hogy az előtte fekvő ákom-bákomnak értelme „vadpecsenye“-e (av), vagy „ház“ (ev), vagy pláne „ez itt“ (ó), vagy pedig, hogy egy másik kaeskaríngó „igen“-t (evet) jelent-e, vagy „fű“-vet (ot) — az az ő baja. A török írődeák — hogy még egy-két példát idézzek — szépen odafüst két mássalhangzót s az olvasó érthet alatta molyt, hamut, rózsát vagy agyagot, a mint neki tetszik és a bizonyos

négy bötüt magyarázhatja kioszkra, fiatal tevére, gyáva emberre vagy fülecskére. Ennyit intő például, hogy mint gondolkozunk a török vagy ujjur krónikákban található személy vagy földrajzi nevekre alapított történetírás értékéről. Különböztetést sem szabad szemünk előtt tévesztünk, hogy Akdagh = Fehér-hegy talán annyi van széles Ázsiában, mint tarka kutya Konstantinápolyban.

London, 1897. oct.

Kropf Lajos.

A magyarság az Árpádok korában.

Történeti tanulmány. Irta *Lánczy Gyula*. Kis 8 r. 104. l.

Lánczynak a fenti cím alatt egy igen mélyreható történet-philosophiai értekezése jelent meg a Franklin-társulat *Olesó könyvtárában*, megtoldva egy függelékkal „Történet-irodalmi széljegyzet a Sylvester-bulla eredetének kérdéséhez“ cz. a. Az első tanulmány eredetileg a Beöthy Zsolt által szerkesztett u. n. képes irodalom-történet számára íratott; de csak némi kihagyásokkal s a jegyzetek elhagyásával jelenvén ott meg, szerző — igen helyesen — indokoltnak tartotta külön is közreadni. Ez értekezésben, hogy úgy mondjam, tömör áttekintésben az Árpádház-beli korszaknak történet-philosophiai megvilágítását kapjuk egy néhány fénytvető szempont kiemelésével. Az értekezés ismertetése végett ki emeljük ezeket. Szerző a hamisított Sylvester-bullából nyerhető alapmomentumnak elvetésével a magyar királyság tisztán szentszéki eredetének tana helyett, mely maig is, mint általános tantétel, egész az iskolai tankönyvekig tartja magát, kiemeli ennek német császári eredetét, mely azon közös akarati működés következménye, mely az 1000-ik év táján néhány évre a pápát és császárt (III. Ottó) egyesítette s e szemponttal fényesen világít rá Thietmar majdnem csak odavetett megjegyzésére, midőn a magyar korona küldését a „császár kegyelméből és ösztönzésére“ történetnek mondja. Ezzel kapcsolatban emeli ki Szt. István Ottói szellemét, reformáló eljárásának idealistico-cosmopolitikus irányát, mely valósággal több százados kultúráválság által elválasztva a conservatív nemzeti irányzattól, ezzel szemben forradalmi elvként lépett föl, még pedig nemcsak a vallás-cserének, hanem a nemzeti művelődési és politikai átalakulásnak egész vonalán. És itt kiemeli értekező a nyugat-európai germán népek aránylag könnyű megtérését, kik épen ezért bele szöhhették a katholicizmusba barbárságuk emlékeit; holott nálunk nem csak a hittérítés volt késői, hanem az ellentállás is szívós és hosszú, mely egyaránt irányult a vallás, valamint az állami, hatalmi rend és kultur-állapot ellen, mely utóbbi a XI—XIII-ik században gazdag jelenségeket mutat, de a magyarság zömét nem hathatta át épen az ellentét nagysága miatt. Ime, így emelkedik ki azon törvényeink fontossága, melyek ez időből a pogány szertartások ellen szólnak; mert az ellentétnek és népi ellentállásnak nevezetes emlékei s viszont ez az ellentét magyarázata annak,

hogy ekkor, midőn a középkori művelődés elérte tetőpontját, a magyar faji és nemzeti szellemnek számottevő irodalmi bizonyítéka nem maradt ránk. Sőt azon szellemi élet, mely az egyházak körében, mint egy felsőbb művelődés fája kihajtott, a magyar népszellemre nemcsak idegen volt, nemcsak ez nem értette amazt, de az sem bírt leszállani ehhez s ezért emeli ki a Szt. Gellért legendája ismert helyéből, mely a magyar népi dallam első hagyománya, azon ellentétet, mely Gellért és az őt környező népi világ közt tátong. E két ellentétes világ, az amazt képviselő királyság és emezt képviselő nemzet csak abban a nemzeti védekezésben olvad össze, melylyel a nemzet állami függetlenségét fölhívult faji önérzettel védi meg a XI. században, melynek eredményeit szerző pompásan foglalja össze Büdinger gyönyörű sorai idézésével.

De a királyság ez erős kifejlése s a nemzeti önállás biztosítása egyszersemind hazánk által egy békés consolidatio középpontját teremtette meg nyugat és kelet határán s a királyság hatalmi intézménye, mint a nemzeti egység biztosítója, hazánkban jobban is maradt meg, mint bárhol Európában s ez erő kifejtés ténye a bomladozó horvát királyság meghódítása, III. Béla erős hatalma és Kálmán király politikájának cél- és öntudatossága még a nemzeti jelleg tekintetében is. Ezért fontos Kálmán király azon törvénye, mely eredetileg magyar nyelvű volt; mert nyelvünk állami, törvényhozási használatának egyetlen emléke a korból, melyre szerző aránylag bőven kitér, mint nyelvünk azon időbeli használatának oklevélszerű bizonyítékára. „De — teszi hozzá — ha e magyar államiság területi s eszmei nagymérvű kibontakozását Kálmán kir. uralkodása alatt a magyar nyelv közhasználatára kíséri, legalább annyi nyomát tüntethetjük ki, mint a középszázadok semmi más korszaka alatt: egyszersemind a szárnyszegés, a hanyatlás, a népi fejlődés tervszerű megakasztásának kezdeményeit is ezen uralomra kell visszavezetnünk. Arra a tilalomra célezok, mely szerint „semminemű úri hatalom alatt álló egyénnel, várnépbelivel sem (de civili populo) tanulmányi folyamat végeztetni (literas docere) avagy azt pappá tenni (clericum facere) urának tudta és nyilvánított beleegyezése (confessione) nélkül nem szabad; a ki megeselekszi, a teljes megváltási díjon felül még 50 pensányi bírságot köteles fizetni.“ (60 l.) Az ebből s általában a papi rendnek a szolgai állapotból föltörekvő részére vont következtetések az értekezésben igen becsesek s a rendi állapotok és viszonyok lényegébe élénk világot vetnek és csupán ez ismertetés korlátozott keretei tartóztatnak vissza bővebb fejtegetéseiktől. Ezért csak a végkövetkeztetést idézzük: „Magyarországon hogy támadhatott volna nemzeti irodalom, midőn az írástudók vezérszertályában, az egyháziban, legalább annak felső rendjeiben a nemesi születés nyilvánított főkellékül, melyet nem pótolhatott sem érdem, sem tudás.“ (68.). Ime ezzel a fölemelkedett magyar állam bomladozásához értünk, midőn az *Arany bulla* készül, e bizonyítványa a XII. század végén kezdődött bomladozásnak. A tatárpusztítás s a magyarság megapadása, a németek nagyobb mérvű betelepődése természetesen mind a

nemzeti irodalom hátrányaiul szolgáltak, sőt azon németségétől, mely ránk hatott, várni sem volt mit. Itt csak multból megmaradt francia, olasz befolyástól volt mit várni, mely ugyan nem lép a magyar népnemzeti szellemmel érintkezésbe; de pár vonás mégis tanújele e befolyásnak legkivált építészettünkben, melynek román iránya magyaros irányzattal párosult (Jáki templom, trauai dóm stb.) s melyre ugyan már a tatárjárás után a gothikus irány következett; de amannak még soká fenntartásával. Végül kiemeli, hogy noha nemzeti irodalom nem fejlődött ki, e hanyatló korból mégis oly kincsek, t. i. nemzeti hagyományok szálltak át, melyek jobb jövő zálogai, minők: a nemzeti egység tudata, a királyságnak, mint az államiságnak szeretett kapasa, a központosítás szükségének érzete, a közjogi jogosítványoknak a koronához, mint a közhatalom egységének képviselőjéhez való állandó kapcsolása s végül a faji összetartozásnak „forrasztó központja azon érzelemben, melylyel a magyar nép az Árpád-ház véreirez, sarjadékaihoz ragaszkodott.“ (80 l.). Ezek a nagybecsű értekezés főbb eszméi. A *Függelék* (83—114 l.) azon egyéni és történelmi-lélektani okokkal foglalkozik, melyek a Sylvester-bulla hamisítását létrehozták. Ezek Karácsonyi ismert oklevéltani fejtegetésein túl mélyen bevilágítanak azon kor lélektanába, mely Inchofer jezsuita tollát vezette; de minthogy e fejtegetések csak kivonatai egy készülő nagyobb történelmi tanulmánynak, róla majd megjelenésekor fogunk szólni.

Ferenczi Zoltán.

Altorjai báró Apor Péter élete és működése.

(Irta *Balló István*. Csíkszereda, 8°, 112 oldal. Ára 1 ft).

A hosszú irodalmi hallgatást, melyben Apor munkái jó időtől fogva részesültek, Balló István könyve töri meg. A munka nem lép fel nagy igényekkel; leginkább Apor életének és műveinek népszerű ismertetése és bírálása.

A szerző legelőbb az Apor családról ír. Nagy utánjárással vázolja a nevezetes család történetét, nagyjából összeállítja leszármazásrendjét s aztán Apor Péterre tér át.

Apor élete jó részben ismeretes, s a szerző igen kevés új dolgot mondhat róla; de ez nem rajta mult. A régi erdélyi társadalmi élet nevezetes írója 1676. június 3-án Altorján született. Apja már ez évben meghalt s ő nagybátyjához, Apor Istvánhoz került. A gazdag főúr előbb otthon, majd 1686-tól kezdve Kolozsvárt taníttatta, a hol Apor Péter hét évet töltött. Innen Nagy-Szombatba megy s 1696-ban tanulmányait elvégezve tér haza.

Míg gyermek- és ifjú évei teltek, azalatt Erdély átélte nagy változásainak legjelentékenyebb részét.

Hazatérése után nagybátyja hamar megházasítja s aztán fiatalon lesz Küküllő megye főispánja, de a zavarok miatt csak 1701-ben igtat-

ják be. A Rákóczi-felkelés kitör, Apor István 1704-ben meghal s Péter kezébe veszi a család ügyeit. De rendezésre alig van ideje, mert a viszonyok alakulása és lojalis pártállása 1705-ben családotól együtt Havasalföldre kergeti. Alig tér haza, Rabutin azon a czímen, hogy a kuruczokhoz pártolt, elfogatja, megfosztja főispánságától és Brassóba viteti, hol majdnem két évet tölt szelidebb fogságban. Kiszabadulván, állását is visszanyerte, majd 1708-ban Háromszék fiú-székeinek főkirálybirája lett, aztán idővel másik tisztségéből kiforgatták s csak ez utóbbival maradt. 1713-ban báróságot kapott. Megérdemelte, de soha sem kérte és sokáig nem is használta. Még 1717-ben a tatárok beütését Háromszékről elhárította s ez utolsó nagyobb tette volt. Azután újra csapások sújtották. Ezekkel szemben gyermekei neveletésében keresett vizsgálatást s a történetek után III. Károly 100 arany értékű díszes ajándék láncza előtte nem sokat érhetett. Tovább is működött; de látta, hogy a világ nagyon és gyorsan változik körülötte, s neki e változások sehogy sem tetszettek. Vénült és évről-évre vesztette kedvét. Visszavonult s végre szemei úgy elgyengültek, hogy írni és olvasni sem tudott, csak tollba mondhatta a mit még meg akart örökíteni. Felesége meghalt, fogyott ki rendre barátaiból is, aztán 1752. szeptember 22-én ő is elhunyt szülőfalujában.

Négy munkája maradt, melyből három ki van adva az Akadémia kiadványai között, Kazinczy Gábor bevezetésével; egyik munkája még kiadatlan. A kiadottak egyike a „*Lusus mundi*“, melyben az Apor családot és annak rokon nemzetségeit tárgyalja. Másik a „*Synopsis*“. Ebben „első sorban benne van az Apor életrajza, úgy, hogy forrásúl szolgálhat, azután Erdély története s végül itt-ott szórványosan a katólikus egyház sorsa“. Mindkettőnél sokkal becsesebb a „*Metamorphosis Transsylvaniae*“, általánosan ismert műve. Értéke megbecsülhetetlen.

Kiadatlan műve: „*Syntagma et syllabus*“, melyben versbe szedve összeírja azok neveit, kik születése előtt Erdély történetében szerepeltek, s a 2-ik részben azokat, a kik az ő korában éltek. Ezt a munkáját ő legtöbbször becsülte s 1743-ban a guberniumnak megküldötte levéltára számára, mert — úgymond — „sokan nagy multságukra olvasták és végtire kértek azon, hogy bár csak ez az egy munkám ne temetődnék el; az porteritásnál kedves dolog fog lenni, midőn elejeknek nevetek, tisztségeket meg fogják látni“.

Kár, hogy ez a munkája nincs kiadva, bizonyára nem jutott a kiadó Kazinczy Gábor és az Akadémia kezébe, mert ennek kiadását sem mellőzte volna,

Balló munkája fele részében (59—105 old.) Apor Péter irodalmi működését tárgyalja. A családi leszármazás után Apor életrajzát nyújtja, külön fejezetben szövi be Erdély 20 éves történetét (1676—96.), s aztán tér át az irodalmi működésre. Foglalkozik a munkák keletkezési idejével és körülményeivel, s végül jellemrajzot ad.

Már könyve legelején a családi leszármazás tisztázásának nehézségeinél sajnálattal említi, hogy a családi levéltár felhasználására minden utánjárása mellett sem kaphatott engedélyt. Pedig e levéltárban sok érdekes adat lehet, ámibár Apor Péter megjegyzi, hogy családja régi leveleinek nagy részét Apor Lázár, a ki Béldi Pállal Konstantinápolyba kibujdosott, elvesztette.¹ Ha elfogadjuk ezt, akkor is Apor Lázár bizonyára csak az öt legközelebbiről érdeklő irományokat vihette magával, s a többiek, de kivált a későbbiek, — melyek éppen Apor Péterre szolgáltatnak adatokat — meglehetnek. Különben ezeken kívül nagy valószínűséggel más becses levelek is lappanganak ott. A múlt század elején ugyanis az Apor-levéltár huzamos ideig Szász-Régenben állott, hova a Torda vármegyei tisztség Körtefájáról vitette volt.² Ez időben állítólag Bálintith-levelek elegyedtek az Apor-irományok közé, s ha ez igaz, akkor azokkal a Kovacsóczy-levéltár egy része is oda juthatott, mert most a Bálintith családnál csak töredékesen van meg.

Ez minden esetre tisztázható és tisztázandó kérdés.

A szerző így a legközvetlenebb forrásokat nélkülözte ugyan, de a meglevőket és megkaphatókat lelkiismeretesen összekereste és feldolgozta. Általában jó megfigyelő. A naplókat, okleveleket és tanulmányokat egyaránt használja, s ha előnyére teheti: feljegyzi a legcsekélyebb adatokat is; Apor munkáiból pedig úgyszólván mindent feldolgoz.

Művében sok az önállóság, de kisebb hibákat is találunk benne. Alanyias véleményeit, vagy a pusztá névsorokat pár helyen a jegyzetekbe hagyhatta volna.³ Két helyen ismételt,⁴ s munkája elején Apor Istvánt már gyermekkorában grófnak emlegeti.⁵

Azonban a munkának mégis több az előnyös oldala. Kellő súlyt fektet a gyermek- és ifjúkori hatásokra, s ezért vázolja Apor István életét, pályáját és a kolozsvári iskola nevelési és oktatási irányát. A nemzetietlen kort bőven és szépen rajzolja, bár a költeményekből igen hosszasan idéz. Egy-egy kérdést sikerülten vitat, az országos mozgalmakat jellemzően festi, a megfelelő helyekre elég művészettel szövi be Erdély, illetőleg a kor történetét, s összehasonlításai jók.

Kár, hogy nem adhatott még többől, — többet.

Kelemen Lajos.

¹ Apor munkái. Lusus mundi 45, 109.

² Székely Oklevéltár VI. 453.

³ 47 old. 7—14; 48 o. 14—20; 62 o. alsó 5 sor és 63 o. 1—2; 79 alsó 2 sor, és 80 o. 1—8; s 100 o. 13—15.

⁴ 82 o. 19—27 és 108. 27-ik sortól a 110 old. 9 sorig. A 13 old. 1-ső jegyzete és 50 old. 4—7 sor.

⁵ 13, 14 old.

Csanádvármegye története 1715-ig.

A M. T. A. Tört. bizottságának megbízásából írta *dr. Borovszky Samu*. II. kötet. Budapest. 1897. 647 l.

Csak a múlt évben jelent meg Csanádvármegye történetének az első kötete és ime már előttünk fekszik a második kötet is, a mely az elsővel ellentétben a megye részletes történetét tartalmazza s egyzersmind a monographiának befejező része is. Az az igazán szép mozaik kép, a melyet a szerző az első kötetben elének tár, itt — a mint különben a dolog természetében is rejlik — apró darabkákra hull szét, a külső egység látszólag megszűnik és az egyformaságukban örökösen megújuló birtokügyi kérdések, valamint az ezekből kifolyó statisztikai adatok veszik át a helyzet uralmát. Nem valami érdekfeszítők ezek, de annál fontosabb adatgyűjteményt képeznek az ország egyetemes műveltség-történetéhez, mivel nemcsak a már meglévő adatok kibővítésére szolgálnak, hanem negynehány helyen egészen új nyomokra vezetnek.

Ha végig olvassuk a betűrendben következő helységeket, úgy egyszerre fel fog tűnni előttünk, hogy a szerző az újabban általánossá vált szokásnak hódolva csaknem minden egyes esetben megpróbálkozik a helységnevek származásának magyarázatásával. Ez lehet szerenésés dolog is, nem tudom — de mindenesetre igen kényes.

Ezekon kívül egyes nemesi családok többé-kevésbé hiányos története alkotja e kötetet, a melyek között a hirneves Ajtony nemzetség mellett ott találjuk a Hunyadiakat is. Általában a hazai történelemben több jónevű családdal találkozunk e könyv hasábjain, a melyek közül azonban, fájdalom, sokan áldozataivá lettek a szüntelenül megújuló harezoknak, a vagy más családokba olvadtak be és így csak nagyon kevesen érték meg a legújabb időket. A szerző különben itt is, épen úgy, mint az első kötetben, nagy gondot fordít a nemesi birtokoknak, a nemes családok leszármazásának, valamint anyagi és szellemi helyzetüknek a bemutatására. Több helyen eddigelé még sehol sem közölt leszármazási táblákat is ad, a melyek által természetesen nagyban növeli az áttekinthetőséget.

A többek között még azon érdekes meglepetésre is jut az olvasó, hogy a szerző jelenlegi munkájában jóval többet nyújt, mint a mennyit a czímlapon jelez s mint a mennyire kötelezte magát. A helységek történetének a fonalát ugyanis nem szakítja meg 1715-nél, hanem nagyjában egészen napjainkig vezeti. A megye jelenlegi és közelmúlt életét ismerők előtt különben rögtön feltűnik, hogy a szerző itt hiányos adatokat használt, vagy jobban mondva csak nagy vonásokban vázol — a mint maga is megjegyzi az előszóban — de ez épenséggel nincs a munka hátrányára, sőt inkább előnyére, a mennyiben a jelen körülmények között ránk nézve kevesebb fontossággal bíró legújabb idők aprólékos

adatainak a felhalmozásával sötét háttérbe szorította volna a régieket, a melyek pedig így olyan szép megvilágításban tűnnek elénk.

Ezzel a kérdéssel a majd később megírandó harmadik kötetnek kell behatóan foglalkoznia. Jól tudom, hogy most még senki sem gondol erre a harmadik kötetre, mert a szerző azon rövid, de annál észszerűbb kapcsolattal, a melylyel a jelenleg is fennálló helységeknek a történetét napjainkkal összeköttetésbe hozta, mindenkiel feledtetni látzik ennek hiányát.

Nemcsak a nagyobb, de a kisebb helységeknek a története is a legnagyobb gonddal van kidolgozva. Az érdekesebbek közé tartozik a megye jelenlegi fővárosának, Makónak története, mely a XIII. sz. közepéig vihető vissza. Különösen szép és tiszta képét találjuk itt Rákóczi és Balassa versengésének Makó birtoklása felett, a melyből azonban mégis csak a városnak kellett húznia a rövidebbet. Rákóczi Ferencz jó hírve mai napig fenmaradt; én magam is hallottam tudákos öreg emberektől egyet-mást (mesés színben) elbeszélni a nagy „kurucz vezérről“. A legrégebb és a jelenleg is fennálló helységek közül itt találjuk: Mezőhegyest, Tornyát, Apátfalvát, Nagylakot, Bánhegyest, Kovácsházát, Battonyát, Csanádot stb., a melyekhez nem egy érdekes történeti esemény emléke fűződik; ezekre azonban a hely száke miatt a legkevésbé sem terjeszkedhetem ki, csupán csak Nagylaknál van egy pár megjegyzésem. Nevezetesen Nagylakot tartom én Csanádmegyében a hussitismus főfészkeének. Nincs mért a részletekbe bocsátkozni, hiszen az kétséget nem szenvedhet, hogy e megyében is valának hussita községek. Így pl. Márki S. Arad tört.-ben (I. 477). a megye jobbágyainak azon időben észlelhető — hogy úgy mondjam — zsörtölődését épen Csanád és Bihar hussita községei behatásának tulajdonítja. Erre a kérdésre vonatkozólag az meg még nagyobb bizonyíték, hogy 1436. okt. 16-án a csanádi vicarius generalis is meghívja Marchia Jakabot, az elhíresült inquisitort (Katona, Hist. Crit. XII. 740. és Fejér, Cod. Dipl. T. X. V. VII. 810).

De hát hogyan is terjedhetett itt el a hussitismus? Úgy mint a többi Tisza-vidéki megyékben, sőt némileg még könnyebben is, ha tekintetbe vesszük, hogy azon időben, a midőn a hussita tanok még nem is annyira veszélyeseknek, mint inkább csak „érdekesnek“ látszottak még a tanúltabbak előtt is, — a csanádi főiskolából többen látogatták főképen a bécsi egyetemet. Ezek csupa kuriózumból is haza hoztak egyet-mást az új tanokból. Véleményem szerint azonban a hussitismus legtermékenyebb terjesztői azok a katonák voltak, a kik a hussiták ellen folytatott háborúban való rövidebb vagy hosszabb részvétel után ismét haza tértek. Ilyenek voltak elegenden. Hiszen Nagylakot is azért ajándékozta Zsigmond Nagymihályi Albertnek, — szerző is foglalkozik vele — mert az saját költségén harczolt a cseh hussiták ellen. Nem igen kétséges tehát, hogy az új tanok befogadására Nagylak eléggé

alkalmas hely volt; még azért is, hogy Nagymihályi Albert, mint vránai perjel s horvát- és dalmátországi bán, Zsigmondnak több háborúban segítője, nem sokat foglalkozhatott ezen jószágával, a mit az ő halála után hamarosan kiűtő birtokügyi zavarok is bizonyítanak.

A jelenleg csekély fontosságú Nagylak fényes szerepelt játszott a múltban s még Mária Terézia idejében is a jelentősebb helyek közé tartozott. Ez volt ugyanis a ráczság egyik főfészke. Midőn Mária Terézia a marosi határőrvidéket fölözletta, Nagylak is visszakerült a megye kebelébe. A szerbek azonban sehogyan sem tudtak a megváltozott viszonyokba belenyugodni; sem az újonnan alakított kikindai szerb kerületbe nem akartak áttelepedni, sem a megyében megmaradni, hanem kivándoroltak Oroszországba, a hol Új-Szerbiát alapították. És ime, míg hazánkban nemzetiségük semmiben sem látott rövidséget, addig ott egy félszázad alatt eloroszosodtak. Kár, hogy a szerző, — ha nem is tartozik e kérdés egész terjedelmében ide — bővebben nem fejtegeti. Mert ez csaknem egészen érintetlen pont történelmünkben s így nem lett volna háládatlan munka, ha a mostanság oly annyira érzékenykedő nemzetiségek előtt ezt a dolgot valamivel körülényesebben megvilágítja vala.

A szerző összesen 292 helységgel foglalkozik, ennyi tartozott ugyanis a régi Csanádmegye keretébe. A megye azonban most jóval kisebb és ezen 292 helység közül csak 80 esik a mai területre. Mind ezt teljes megvilágításban tűnteti fel Csanádmegyének a munkához csatolt igen szép kivitelű történeti térképe. Ez például szolgálhat a későbbi monographia íróknak is. Egy pár jelentéktelen megjegyzésem azonban mégis van hozzá, t. i. jól tette volna a szerző, ha a megye mostani határainak a feltüntetése mellett a szomszédos megyék jelenlegi határait is jelezte volna, hogy pusztá szemlélés után is egész határozottan tudhatnók, hogy egyik-másik eltűnt helység a mai viszonyok szerint melyik megyében feküdt. Továbbá valami feltűnő jellel kellett volna ellátnia azokat a helységeket, a melyek még jelenleg is fennállanak.

Mindezekből láthatjuk azonban, hogy az író szépen oldotta meg feladatát a monographia második részének a megírásánál is és hogy Csanádvármegye története a megyei monographiák legjobbjai között foglal helyet.

Gombos Fezencz Albin.

Különfélék.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság f. hó 7-én vasárnap d. e 11 órakor felolvasó ülést tartott a városháza nagy termében, a mely zsúfolásig megtölt előkelő közönséggel. *Kuun Géza* gróf elnökölt, szívélyesen üdvözölve a közönséget nyitotta meg az ülést. Aztán *Szádeczky Lajos* tartott szabad előadást a küküllővári sírletről, bemutatván a sírbolt három koporsójában talált női díszruha darabokat, melyek 300 év múltán